

Н. В. Бардіна

доктор філологічних наук,
професор кафедри іноземних мов професійного спілкування
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

«ВТІЛЕНА КОГНІЦІЯ» В НАУКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ПІДРУЧНИКІВ ІЗ ЛІНГВІСТИКИ)

Анотація. У статті на основі теорії Марка Джонсона про втілену когніцію (*embodied cognition*) проведено порівняльний аналіз двох університетських підручників із мовознавства англійського (G. Finch) та українського (М.П. Кочергана). Виявлено, що в підручнику Дж. Фінча «втілена когніція» використовується частіше, сутність мови пояснюється на основі образ-схеми СТРИМУВАННЯ, переважають модальні слова на основі образ-схеми ДОЗВІЛ. У підручнику М.П. Кочергана наявні вподобання автора до реалізації образ-схеми ЗАБОРОНА, УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ, ПРИМУШЕННЯ.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, втілена когніція, науковий текст, англійська мова, українська мова.

Постановка проблеми. Колись, ще в середині минулого століття, під час бурхливого обговорення теорії (тоді ще гіпотези) лінгвістичної відносності, яка нібито підірвала віру в існування об'єктивності знань про світ і можливість взаєморозуміння носіїв різних мов, оптимістичною вбачалась думка про єднальну силу мови науки [1].

Дійсно, інтернаціональна термінологія полегшує комунікацію між науковцями різних країн, але, як виявилось в останні роки, наукова проза має особливу етнокультурну риторичку, особливий погляд на світ, який відбивається в побудові дискурсу [4].

Проблема, однак, полягає в методах вивчення цих особливостей.

Сьогодні склався особливий тип наукового мислення – гуманітарний, однією з головних рис якого є те, що об'єкт дослідження не виявляється, а конструюється дослідником Встановлення будь-яких закономірностей у досліджуваному об'єкті є не метою, а засобом пізнання [3].

Дослідження етнокультурних особливостей наукової прози найчастіше проводять із застосуванням методів риторички, диференційної психології.

Метою статті є виявлення можливостей використання теорії Марка Джонсона про втілену когніцію під час порівняльного аналізу дидактично орієнтованих наукових текстів університетських підручників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Когнітивна лінгвістика є поліпарадигмальною наукою, яка не має власного єдиного методу, а об'єднує різноманітні теорії, пов'язані з дослідженням отримання, перероблення та передачі знань у мові.

Марк Л. Джонсон – американський філософ, який зробив великий внесок у формування когнітивної лінгвістики. Основи його лінгвістичної теорії викладено у книзі «The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason», виданої University of Chicago Press у 1987 році.

Як і більшість сучасних філософів, Марк Джонсон заперечує жорстке протиставлення матерії та форми. Розглядаючи сприйняття, уяву і концептуалізацію як «полюси континууму», Джонсон припускає, що саме уяву можна вважати центром людського осмислення і раціональності [6, с. 167].

Двома базовими структурами уяви він вважає образ-схеми (*image schemata*) та їхні метафоричні розширення. Образ-схему М. Джонсон визначає як «динамічний патерн, який функціонує дещо як абстрактна структура образу і таким чином пов'язує широкий спектр різних переживань, які виявляють таку ж саму повторювану структуру» [6, с. 2].

Образ-схеми мають допоняттєву природу, тому що безпосередньо пов'язані з тілесним досвідом. Вони відіграють фундаментальну роль у когніції і не усвідомлюються, тому що виникають ще тоді, коли людина не володіє мовою.

М. Джонсон наводить список 27 видів образів-схем, який включає структури, засновані на досвіді стримування, врівноваженості, примушення, уможливлення та привабливості (*attraction*).

Цей список, як він визнає, можна було б легко продовжити, але його суть полягає в тому, що ці образ-схеми є поширеними, чітко визначеними і наповненими достатньою внутрішньою структурою для спрямування нашого розуміння і міркування.

Структура образ-схеми СТРИМУВАННЯ, наприклад, містить фізичний досвід захисту, обмеження, опору, фіксованості положення, транзитивність стримування.

На основі образ-схеми СИЛА / ДИНАМІКА М. Джонсон пропонує когнітивний аналіз модальних дієслів англійської мови. Так, базове значення дієслова *must* походить від образ-схеми ПРИМУШЕННЯ, *may* – УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ, а *can* – ДОЗВІЛ.

Образ-схеми часто метафорично розширені за рахунок нетілесного досвіду, можуть проектуватися на будь-які абстрактні поняття, що виявляється, наприклад, у моделях міркування.

М. Джонсон підкреслює, що образ-схеми та метафори, розуміння яких вимагає тілесного досвіду, підсилюють вплив на адресата, сприяють досягненню розуміння і заслуговують розгляду в педагогіці.

Зважаючи на те, що підручник – це особливий науковий текст, який має дидактичну спрямованість, він має впливати не лише на логічні форми мислення, але й на полімодальні сфери свідомості. У зв'язку із цим ми припустили, що для тексту підручника оптимальним буде використання «втілених когніцій» образ-схем, які апелюють до сенсорного досвіду читача і мають допоняттєву природу.

Для конкретного аналізу було обрано два підручника зі вступу до мовознавства виданих в Англії та Україні.

Першим підручником було друге видання книги Geoffrey Finch «How to study linguistics», яке побачило світ у 2003 році. Дж. Фінч є автором багатьох книг з мовознавства, читає лекції як із питань мови, так і з питань літератури в Англійському політехнічному університеті. Підручник «How to study linguistics» створений автором для навчання студентів на початковому рівні вивчення лінгвістики.

Другим джерелом матеріалу став підручник М.П. Кочергана «Вступ до мовознавства» 2001 року видання, призначений для студентів філологічних факультетів.

Метою порівняння стало виявлення особливостей використання втіленої когніції в наукових дидактичних текстах. У цій розвідці увагу зосереджено на метафоричному образі мови, модальних словах, які, на думку М. Джонсона, є «втіленою когніцією», і прикладах нарративного образного опису.

Аналіз текстів підручників показав, що в обох присутні образ-схеми, але переважно різного типу і в різній кількості.

Характерним є використання метафор і порівнянь для визначення ключового для лінгвістики поняття «мова».

Дж. Фінч постійно порівнює мову з одягом, який захищає його тіло, впливає на сприйняття оточуючими. Наприклад:

I have clothes on in all the right places even if some people don't like what I am wearing. If, however, I were to arrive with my underpants around my head, my trousers round my neck and my shirt tied round my waist I could be accused of being undressed, as well as running a serious risk of being locked up. There are two sorts of rules here. One is a rule about which part of the body, trousers, for example, are worn on, and the other is about what kind of trousers are worn. The first we could consider a clothing rule, and the second a social rule [5, с. 2].

Образ одягу входить до образ-схеми СТРИМУВАННЯ, який викликає в пам'яті фізичний досвід захисту, обмеження, опору, фіксованості, транзитивності.

Ще одна характеристика мови – динаміка – вводиться Дж. Фінчем за допомогою тієї ж образ-схеми, але з акцентуацією тілесного досвіду транзитивності, а також образ-схеми УМОЖЛИВЛЕННЯ (ENABLEMENT), із використанням при цьому «тілесної» метафори:

Thinking linguistically means viewing language as a dynamic entity, constantly changing, alive on the lips and on the pens of its users [5, с. 9].

Говоріння автор описує відповідно до базової схеми PROCESS (ПРОЦЕСС):

We experience things in sound as events; they are actions in time. As Austin (1962) and Searle (1969), who I referred you to in Chapter 2, have argued, when we speak we perform acts. In other words, we can consider speaking as a form of 'doing'. [5, с. 49].

Взагалі Дж. Фінч часто спирається на безпосередній фізичний досвід читача, викликаючи в уяві образ тіла:

The first noises a baby hears in the womb are the rhythmic sounds of its mother's body – the coursing of the blood, the steady inhaling and exhaling of air; and the regular beating of the heart, the bass note of the body [5, с. 50].

У підручнику М.П. Кочергана уява про мову формується в межах образ-схеми ПРИМУШЕННЯ: це будівля, об'єкт для обробки, інструмент, знаряддя. Наприклад:

*Так, зокрема, у всіх мовах для вираження думки використовують звуки, зі звуків **будують** слова, а зі слів – речення* [2, с. 8].

*Літературна мова – це мова, **оброблена** майстрами слова, письменниками* [2, с. 25].

*Однак мова – це не мислення, а лише одне з найголовніших **знарядь, інструментів** мислення* [2, с. 27].

Розбіжності знаходимо і у вживанні модальних слів.

Найуживанішим із модальних слів у підручнику Дж. Фінча є *can*, ДОЗВІЛ:

*We **can** write the word 'permanence' backwards and preserve the sequence of letters in reverse order, but a recording of our saying it, played backwards, would completely destroy any semblance of the original sequence* [5, с. 46].

До цієї образ-схеми може приєднуватися образ-схема СТРИМУВАННЯ:

*We **can't** see through objects unless they are transparent* [5, с. 47].

Схему ПРИМУШЕННЯ автор частіше застосовує по відношенню до себе, пом'якшуючи її іншими образ-схемами:

*We **need** to consider some of these issues later on and, in particular, to look more **closely** at the variety of classificatory relationships which operate in language, because they **bring us to the heart** of modern approaches **to the way** in which words **carry meaning*** [5, с. 32].

Цікавим є поєднання в одному реченні базових схем ДОЗВІЛ, УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ, СТРИМУВАННЯ:

*Like most people, I **can** remember as a child being told to say **may** I leave the table? **not can** I leave the table? and failing to see the difference, let alone its importance* [5, с. 4].

Аналіз модальних слів, вживаних у підручнику М.П. Кочергана, виявив уподобання автора до реалізації образ-схеми СТРИМУВАННЯ, УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ: **не можна**.

*Речення **не можна вважати** знаком, бо воно вже складається зі знаків і належить до рівня структур* [2, с. 30].

*Синхронію і діяхронію **не можна ототожнювати** і змішувати* [2, с. 37].

*Однак **не все, що є в мові, можна вважати** знаком, а лише те, що служить для передачі інформації* [2, с. 30].

В окремих випадках використовується образ-схема ПРИМУШЕННЯ:

*Однак **слід пам'ятати**, що мова і мовлення тісно пов'язані між собою* [2, с. 34].

Висновки. Аналіз «втіленої когніції» (образ-схем) як прояву дидактичної спрямованості наукового тексту дозволив зробити певні узагальнення.

У підручнику Дж. Фінча «втілена когніція» використовується частіше: багато прикладів, пояснень містять фізичні метафори.

Якщо у Дж. Фінча мова – це одяг, акт, мінливий шлях (образ-схеми СТРИМУВАННЯ, ПРОЦЕС), то в М.П. Кочергана – будівля, об'єкт для обробки, інструмент, знаряддя (образ-схеми ПРИМУШЕННЯ).

Модальні слова в підручнику Дж. Фінча найчастіше реалізують образ-схему ДОЗВІЛ. Аналіз модальних слів, вживаних у підручнику М.П. Кочергана, виявив уподобання автора до реалізації образ-схеми ЗАБОРОНА, УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ, ПРИМУШЕННЯ.

Таким чином, когнітивний стиль підручника Дж. Фінча є більш м'яким, сенсорно близьким, толерантним, орієнтованим у майбутнє. Підручник здійснює великий вплив на читача.

Когнітивний стиль підручника М.П. Кочергана є більш жорстким, примусовим, орієнтованим на усталений порядок.

Убачається, що в аналізованих підручниках віддзеркалюється не лише авторський погляд на навчання лінгвістів-початківців, але й усталені традиції країн, де підручники було написано. Тому перспективною була би спроба написання українського підручника, орієнтованого саме на активне вживання образ-схем, що сприяють творчому захопленню, кращому розумінню сутності мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев С.А. Философский анализ гипотезы лингвистической относительности. Киев : Наукова думка, 1974. 135 с.
2. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. Київ : Академія, 2006. 368 с.
3. Розин В.М. Типы и дискурсы научного мышления. Москва : Эдиториал УРСС, 2000. 248 с.

4. Семенюк О., Паращук В. Основи теорії мовної комунікації. Київ : Ін Юре, 2009. 276 с.
5. Finch Geoffrey. How to study linguistics: a guide to understanding language. 2nd ed. Leiden, 2003. 249 p.
6. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason. University of Chicago Press, 1987.

Н. В. Бардина. «Воплощенная когниция» в научном учебном тексте (на материале английского и украинского учебников по языкознанию). – *Статья.*

Аннотация. В статье на основе теории Марка Джонсона о воплощенной когниции (*embodied cognition*) проведен сравнительный анализ двух университетских учебников по английскому (G. Finch) и украинскому (М.П. Кочергана) языкознанию. Определено, что в учебнике Дж. Финча «воплощенная когниция» используется чаще, суть языка поясняется на основе образ-схемы СДЕРЖИВАНИЕ, преобладают модальные слова на основе образ-схемы РАЗРЕШЕНИЕ. В учебнике М.П. Кочергана прослеживается предпочтение автором реализации образ-схемы ЗАПРЕТ, УСТРАНЕНИЯ ПРЕГРАДЫ, ПРИНУЖДЕНИЕ.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, воплощенная когниция, научный текст, английский язык, украинский язык.

N. Bardina. “Embodied cognition” in Scientific Study Text (as applied to English and Ukrainian textbooks in linguistics). – *Article.*

Summary. In this article, the author applies Mark Johnson’s theory of embodied cognition to conduct a comparative analysis of two university textbooks in linguistics – an English by G. Finch and a Ukrainian by M.P.Kochergan. The analysis established that in G. Finch’s textbook, the term “embodied cognition” is used more frequently, that the essence of language is revealed based on the image-scheme CONTAINMENT, and that modal verbs based on the image-scheme ENABLEMENT are prevalent. In comparison, the textbook by M.Kochergan shows preference to image-schemes ELIMINATION OF CONSTRAINTS, COMPULSION.

Key words: cognitive linguistics, embodied cognition, scientific text, English language, Ukrainian language.

УДК 811.112.2'42:[791.82(036)]

І. А. Гаман
старший викладач
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
м. Київ, Україна

СТИЛІСТИЧНІ ОЗНАКИ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПУТІВНИКІВ ПО ЗООПАРКУ ЯК НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ТЕКСТІВ

Анотація. Стаття присвячена аналізу текстів німецькомовних путівників по зоопарку, які досі не були об'єктом наукових досліджень. Встановлено належність німецькомовних путівників по зоопарку до науково-популярного різновиду наукового функціонального стилю, про що сигналізують вживання загальновідомих термінів із зоології, невисокий ступінь деталізації, поєднання об'єктивної інформації з вираженням емоцій / оцінкою автора.

Ключові слова: путівники по зоопарку, науково-популярний текст, емоціоналізація, унаочнення, конденсація інформації.

Постановка проблеми. Комплексне розуміння поняття «стиль», згідно з яким стиль маніфестується його складниками на різних рівнях тексту (стиль як сукупність ознак), характерне для прагматичної стилістики (Б. Зандіг, У. Пюшель) і дає змогу виокремити структуру стилю та описати тексти в їхній композиційній, тематичній і функціональній єдності. Традиційне трактування поняття «стиль» (лексика, синтаксис, графічні засоби, стиль як набір мовних засобів) у парадигмі функціональної стилістики (І.В. Арнольд, В. Фляйшер, Е. Різель, Г. Міхель) лишається також актуальним, про що свідчать дослідження мовних засобів як маркерів певного функціонального стилю чи його підстилів.